

Bank kartalari orqali onlayn xarid qilish xavfsizligi

Eshmurodova Sevinch Bahrom qizi

Qarshi Davlat Texnika Universiteti 1-kurs Bank ishi yo'nalishi talabasi

Mavzuning dolzarbligi: So'nggi yillarda dunyo bo'ylab elektron tijorat hajmi yildan-yilga ortib bormoqda. Internet tarmog'i orqali mahsulot va xizmatlar sotib olish jarayoni nafaqat rivojlangan davlatlarda, balki O'zbekiston kabi rivojlanayotgan mamlakatlarda ham keng ommalashmoqda. Bu jarayonda bank kartalari eng asosiy to'lov vositasi sifatida alohida o'rin tutadi. Milliy va xalqaro to'lov tizimlarining rivojlanishi tufayli onlayn xarid jarayoni yanada qulay va tezkor bo'lib, millionlab foydalanuvchilarning kundalik hayotiga kirib kelgan. Shu bilan birga, onlayn xarid qilishda xavfsizlik masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda. Kiberjinoyatchilar tomonidan amalga oshiriladigan firibgarliklar, kartadagi mablag'larni o'g'irlash holatlari, shaxsiy ma'lumotlarning ruxsatsiz qo'lga kiritilishi kabi xavflar mavjud. Statistika shuni ko'rsatadiki, kiberxavfsizlik tahdidlari nafaqat foydalanuvchilarga, balki bank tizimining barqarorligiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli banklar ham, foydalanuvchilar ham xavfsizlik choralariga jiddiy e'tibor qaratishi zarur. Ushbu maqolaning maqsadi — bank kartalari orqali onlayn xarid qilish jarayonida yuzaga keladigan xavfsizlik muammolarini tahlil qilish va ularni bartaraf etish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishdir. Maqola doirasida quyidagi vazifalar belgilandi:

- ❖ Bank kartalari orqali onlayn xarid tushunchasi va turlari haqida umumiy ma'lumot berish;
- ❖ Onlayn xarid xavfsizligiga tahdid soluvchi omillarni aniqlash;
- ❖ Xavfsizlikni ta'minlashda banklarning roli va amaliy choralarini o'rganish;
- ❖ Foydalanuvchilar uchun samarali xavfsizlik qoidalarini ishlab chiqish.

Tadqiqot ob'ekti sifatida — O'zbekistondagi onlayn xarid jarayonida ishlatiladigan bank kartalari va ularning xavfsizlik tizimi tanlandi. Tadqiqot predmeti esa — ushbu kartalar yordamida amalga oshiriladigan tranzaksiyalarning xavfsizligini ta'minlash usullari hisoblanadi. Tadqiqot metodlari sifatida tahlil, taqqoslash, statistik ma'lumotlarni o'rganish va amaliy misollar keltirishdan foydalanildi. Maqolada O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki, tijorat banklari, xalqaro moliyaviy tashkilotlar hamda internet manbalaridagi ochiq ma'lumotlarga asoslanildi.

Bank kartalari orqali onlayn xarid tushunchasi

Bank kartalari orqali onlayn xarid qilish — bu internet tarmog'i orqali tovar yoki xizmatni sotib olish jarayonida bank kartasi yordamida to'lovni amalga oshirishdir. Bunda xaridor va sotuvchi jismonan bir joyda bo'lmaydi, to'lov virtual muhitda amalga oshiriladi. Onlayn to'lovlar elektron tijoratning eng muhim bo'g'ini bo'lib, dunyo bo'yicha milliardlab tranzaksiyalar har kuni bajariladi. **Bank kartalari turlari:** Milliy to'lov tizimlari kartalari — O'zbekistonda "Uzcard" va "Humo" asosiy milliy to'lov tizimlari hisoblanadi. Ushbu kartalar ichki bozor uchun mo'ljallangan bo'lib, internet orqali to'lovlarda ishlatilishi uchun bank mobil ilovalarida maxsus sozlamalar mavjud. Xalqaro to'lov tizimlari kartalari — Visa, Mastercard, UnionPay kabi kartalar nafaqat ichki bozorda, balki chet eldagi onlayn-do'konlarda ham ishlaydi. **Onlayn xarid turlari:** 1. Mahalliy onlayn xaridlar — O'zbekiston hududida ishlovchi internet-do'konlar (masalan, asaxiy.uz, olcha.uz) orqali amalga oshiriladigan to'lovlar. 2. Xalqaro onlayn xaridlar — Chet el saytlaridan (Amazon, AliExpress, eBay va boshqalar) mahsulot buyurtma qilish. **Jarayon bosqichlari:** 1. Xaridor mahsulot yoki xizmatni tanlaydi. 2. To'lov sahifasida karta ma'lumotlarini (raqam, amal qilish muddati, CVV kod) kiritadi. 3. Bank ma'lumotlarni tekshiradi va tranzaksiyani tasdiqlaydi. 4. Xarid yakunlanadi va bank tizimi orqali to'lov sotuvchiga o'tkaziladi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, onlayn xarid jarayonida karta ma'lumotlarini kiritish bosqichi eng xavfli hisoblanadi, chunki kiberjinoyatchilar aynan shu paytda ma'lumotlarni o'g'irlashga urinishi mumkin. Shu sababli xavfsizlik protokollari va himoya tizimlari doimiy ravishda takomillashtirilmoqda.

Onlayn xarid xavfsizligi muammolari: Hozirgi kunda onlayn xaridlar juda qulay bo'lsa-da, ular bilan birga xavflar ham mavjud. Eng katta muammo — kiberjinoyatchilar tomonidan bank kartasi ma'lumotlarini o'g'irlash holatlaridir. Bu turdagi jinoyatlar juda tez rivojlanmoqda va ularning usullari ham xilma-xil bo'lib bormoqda. Asosiy xavflar quyidagilar: 1. Phishing (firibgarlik xatlari va sahifalari) — Jinoyatchilar soxta elektron pochta xatlari yoki soxta saytlar orqali foydalanuvchini aldab, kartadagi ma'lumotlarini kiritishga majbur qiladi. 2. Skimming — Bu usulda karta ma'lumotlari maxsus qurilmalar yordamida nusxalanadi. Odatda bankomatlar yoki to'lov terminallariga o'rnatilgan yashirin qurilmalar orqali amalga oshiriladi. 3. Zararkunanda dasturlar (malware) — Kompyuter yoki telefonga o'rnatilgan zararli dasturlar foydalanuvchining to'lov ma'lumotlarini yashirincha yig'adi. 4. Foydalanuvchining xatolari — Masalan, kuchsiz parol qo'yish, kartaning rasmini ijtimoiy tarmoqlarda joylash, shubhali saytlar orqali xarid qilish. Bu muammolar nafaqat foydalanuvchiga, balki bank tizimiga ham zarar yetkazadi. Agar biror bankda xavfsizlik yetarli bo'lmasa, mijozlar ishonchi pasayadi va bu bank obro'siga jiddiy putur yetkazadi. Shu sababli banklar har doim xavfsizlik choralarini yangilab boradi.

Xavfsizlikni ta'minlashda banklarning roli: Onlayn xaridlar xavfsiz bo'lishi uchun banklar bir nechta himoya choralarini qo'llaydi: **3D Secure tizimi** — to'lovni tasdiqlashda telefon raqamga SMS kod yuboriladi. **Ikki bosqichli autentifikatsiya** — karta ma'lumotlaridan tashqari qo'shimcha tasdiq talab qilinadi. **SMS xabarnoma** — har bir to'lov haqida mijozga xabar yuboriladi. **Mobil ilova orqali boshqarish** — kartani vaqtincha bloklash yoki limit qo'yish mumkin. Bu choralar foydalanuvchi mablag'ini himoya qilishga yordam beradi va firibgarlik xavfini kamaytiradi.

Foydalanuvchi uchun xavfsizlik qoidalar: Onlayn xarid qilishda foydalanuvchining o'zi ham ehtiyot choralarini ko'rishi juda muhim. Birinchi navbatda, kuchli va murakkab parol ishlatish kerak, chunki oddiy parollarni jinoyatchilar tezda topishi mumkin. Xarid faqat ishonchli va rasmiy saytlar orqali qilinishi lozim. Shuningdek, ochiq Wi-Fi tarmoqlarida to'lov qilish tavsiya etilmaydi, chunki bu

tarmoqlarda ma'lumotlarni o'g'irlash oson bo'ladi. Kartaning orqa tomonidagi uch xonali CVV kodni hech kimga berish mumkin emas. Agar karta mobil ilova bilan bog'langan bo'lsa, "onlayn to'lov" funksiyasini faqat kerak bo'lganda yoqib qo'yish foydali. Shu oddiy qoidalarga amal qilish orqali karta mablag'larini firibgarlardan himoya qilish mumkin.

O'zbekistonda onlayn xarid xavfsizligi holati: O'zbekistonda so'nggi yillarda onlayn xaridlar tez sur'atlarda rivojlanmoqda. "Uzcard" va "Humo" kabi milliy to'lov tizimlari internet orqali to'lov qilish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Ko'plab mahalliy internet-do'konlar, shuningdek, xalqaro savdo platformalarida ham o'zbekistonliklar bank kartalari orqali to'lov qilmoqda. Shu bilan birga, kiberxavfsizlik masalalari ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Ba'zi foydalanuvchilar oddiy xavfsizlik qoidalariga amal qilmagani sababli firibgarlik qurboniga aylanmoqda. Bunga javoban tijorat banklari SMS-xabarnoma, ikki bosqichli tasdiqlash va mobil ilovalar orqali karta boshqaruvi kabi xavfsizlik xizmatlarini yo'lga qo'ymoqda. Bundan tashqari, "Elektron tijorat to'g'risida"gi qonun va boshqa me'yoriy hujjatlar foydalanuvchi huquqlarini himoya qilishga xizmat qilmoqda.

Xulosa va takliflar: Bank kartalari orqali onlayn xarid qilish bugungi kunda kundalik hayotimizning ajralmas qismiga aylangan. U tezkor, qulay va zamonaviy to'lov usuli bo'lib, iqtisodiy rivojlanishga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Biroq, bu jarayon bilan birga xavf-xatarlar ham mavjud. Kiberjinoyatchilar kartadagi mablag'larni o'g'irlash uchun turli usullardan foydalanmoqda. Shuning uchun banklar ham, foydalanuvchilar ham xavfsizlik choralariga e'tibor berishi zarur.

Takliflar:

- ✓ Banklar xavfsizlik tizimlarini doimiy ravishda yangilab borishi kerak.
- ✓ Foydalanuvchilar xavfsizlik qoidalariga qat'iy amal qilishi lozim.
- ✓ Onlayn xarid bo'yicha aholining moliyaviy savodxonligini oshirish uchun targ'ibot ishlari olib borilishi kerak. Milliy to'lov tizimlarida qo'shimcha autentifikatsiya mexanizmlarini joriy etish foydali bo'ladi.

Shunday qilib, onlayn xarid xavfsizligini ta'minlash – bank tizimi barqarorligi va mijoz ishonchining eng muhim garovidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2024). O'zbekiston bank tizimi yillik hisobotlari. <https://cbu.uz>
2. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. (2015). Elektron tijorat to'g'risidagi Qonun. <https://lex.uz>
3. Payment Card Industry Security Standards Council. (2023). PCI Data Security Standard. <https://www.pcisecuritystandards.org>
4. Kaspersky Lab. (2023). Cybersecurity threats in online payments. <https://www.kaspersky.com>
5. World Bank. (2023). Digital financial services and cybersecurity. <https://www.worldbank.org>
6. Visa Inc. (2023). Visa Secure and online transaction safety. <https://www.visa.com>
7. Uzcard. (2024). Milliy to'lov tizimi xizmatlari. <https://www.uzcard.uz>
8. Humo Payment System. (2024). Humo kartalari va xavfsizlik imkoniyatlari. <https://www.humocard.uz>